

UDC 930 (477.83/.86)

DOI 10.2518/2307-7778.19.1.25

Іван КУЦІЙ

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46027 (kutsyv@ukr.net)

Ivan KUTSYI

Ph D hab. (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and special branches of historical science, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonos, 2, Ternopil, Ukraine, postal code 46027 (kutsyv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3556-1962>

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЕТНОГЕНЕЗ В «СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ» НАУКОВО-ІСТОРИЧНИХ ДИСКУРСАХ: ВІД НАРАТИВНИХ СТУДІЙ ДО ІСТОРИОГРАФІЧНИХ РЕФЛЕКСІЙ [РЕЦЕНЗІЯ НА:] ІВАНГОРОДСЬКИЙ К. В. ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ (УКРАЇНСЬКИЙ, БІЛОРУСЬКИЙ І РОСІЙСЬКИЙ ДИСКУРСИ): [МОНОГРАФІЯ]. ЧЕРКАСИ, 2018. 422 С.

THE ETHNOGENESIS OF SLAVS IN THE «EAST-SLAVIC» SCIENTIFIC-HISTORICAL DISCOURSES: FROM NARRATIVE STUDIES TO HISTORIOGRAPHIC REFLECTIONS [REVIEW OF THE BOOK:] KONSTIANTYN IVANGORODSKY. THE ETHNIC HISTORY OF EAST SLAVS IN THE CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY (UKRAINIAN, BYELORUSSIAN AND RUSSIAN DISCOURSES). CHERKASSY, 2018. 422 P.

Проблема етногенезу слов'ян цікавила українських істориків та інтелектуалів на всіх етапах українського історіографічного процесу. З утворенням Української держави спостерігався ваговий зріст науково-пізнавального інтересу до проблематики генетичних витоків українського народу. Цей інтерес виражався як у читацьких зацікавленнях, так і у тематиці науково-дослідницьких студій й видавничих практик. З перспективи сьогодення цей етап можна оцінювати двозначно. З одного боку, він спричинив вагомий поступ науково-історичної думки у царині археології та стародавньої історії, сприяв новим археологічним, джерелознавчим пошукам та інтерпретаційним рефлексіям. Проте, з іншого боку, популярність даної тематики породила цілий пласт наукоподібної продукції на історичну тематику сумнівної вартості. У 1990-х роках читацькою популярністю користувались альтернативні псевдонаукові інтерпретації найдавнішого минулого України. На ранніх етапах новітнього українського державотворення особливо відчутним було соціальне замовлення на історичні тексти із доведенням «прадавності» як історії українського народу, так і української державності. Ця обставина, зрозуміло, обумовила тенденцію до хронологічно-часового поглиблення («удавнення») процесів етногенезу українського народу. Ця тенденція проявлялась не лише у публіцистів, а й у фахових істориків. Така історіографічна ситуація, очевидно, не сприяла створенню цілком сприятливого клімату для продуктивного студіювання стародавньої історії України загалом, й етногенезу слов'янства зокрема. Як результат окреслених процесів ми на сьогоднішньому етапі маємо величезний (як за обсягом, так і за концептуально-змістовим наповненням) обсяг літератури, присвячений тематиці етногенезу слов'ян. У ньому можна віднайти різні жанри – починаючи від ґрунтовних фахових науково-академічних студій істориків, археологів, етнографів, лінгвістів, і закінчуючи наукоподібною белетристикою з відвертою міфологізацією (або й містифікацією) найдавнішого минулого України.

Зрозуміло, що тематика слов'янського етногенезу зацікавлювала не лише українських науковців. Вона має давню історію студіювання в багатьох зарубіжних історіографіях. Особливий інтерес вона викликала у наукових середовищах тих країн, які традиційно у нас маркуються «слов'янськими». Тому для повноцінного студіювання проблем слов'янського етногенезу українським вченим необхідна насамперед глибока обізнаність із науковими напрацюваннями зарубіжних вчених у цій царині. Без цього неможливим буде повноцінний науковий поступ у вивченні цих проблем.

Порівняльний аналіз досягнень вчених різних країн у сфері слов'янського етногенезу має науково-теоретичну значимість і далеко поза цією тематикою. Проблематика слов'янського етногенезу активно цікавила у зазначений період представників російської та білоруської історичних наук. І це зрозуміло – російські та білоруські історики у цьому тематичному комплексі теж дошкукувались першовитоків походження власних народів. У трьох національних історіографічних традиціях (які умовно можна окреслити «східнослов'янськими») процес вивчення найдавнішого минулого слов'янства був позначений певною специфікою. Ця різниця була обумовлена багатьма чинниками: відмінною соціокультурною ситуацією, різницею історіографічних традицій, специфікою політичного «замовлення» на науково-історичну продукцію, кадровим потенціалом чи навіть фінансовим забезпеченням студій цього напрямку. Проте ці три історіографічні традиції загалом мають між собою багато спільного. Досить згадати тільки такий факт: на попередньому історіографічному етапі вони були об'єднані єдиним спільним «знаменником» – були складовою такого феномену, як радянська історична наука. Звідси компаративне зіставлення різниці інтерпретацій ключових проблем у рамках кожної із окресленої традицій здатне виявити характерні особливості кожної із трьох «східнослов'янських» історіографій. Іншими словами, порівняння українського, російського та білоруського науково-історичних дискурсів у сфері етногенезу слов'ян може слугувати своєрідним «індикатором» стану кожної із трьох національних історіографій.

Окреслені вище обставини приводять до думки, що поява в українській історичній науці ґрунтовної студії на тему історіографічного аналізу проблеми слов'янського етногенезу у трьох «східнослов'янських» історіографіях є давно на часі. Тому вихід з друку у 2018 році монографічної студії черкаського науковця Константина Івангородського «Етнічна історія східних слов'ян у сучасній історіографії (український, білоруський і російський дискурси)» розцінюємо як закономірний й очікуваний факт сучасного українського історіографічного процесу. Актуальність досліджуваної теми не підлягає сумніву. Появу цієї ґрунтовної монографічної студії варто розцінювати як вагомий поступ у двох наукових площинах: як у сфері вивчення власне слов'янського етногенезу, так і у сфері української історіографії. У першій сфері рецензована монографія виразно сигналізує, що вивчення тематики етнічної історії слов'ян переходить із наративно-проблемної площини в історіографічну. У другій сфері монографія Константина Івангородського ілюструє, що українська історіографія як спеціальна науково-історична галузь успішно освоює новий (або дещо занедбаний) жанр – компаративно-історіографічні студії.

Логічно вмотивованою є структурна побудова рецензованого дослідження. Сім основних розділів й двадцять три підрозділи монографії засвідчують прискіпливий дослідницький погляд й аналітичну майстерність автора. Розділ I «Концептуальний вимір етноісторіографічного студіювання» ілюструє обізнаність автора із сучасними теоретико-методологічними підходами як у царині етнічних студій, так і у сфері історіографії. Здійснений у підрозділі 1.3 аналіз джерельної бази засвідчує, що автор монографії опирався на історіографічні джерела так званого «першого рівня» (за

І.Колесник) – тобто конкретні тексти українських, російських та білоруських істориків. Не можемо не відзначити обширність джерельної бази – бібліографія проаналізованих праць нараховує понад півтори тисячі позицій.

Розділ II «Спостереження за спостереженнями: історіографічний аналіз проблеми» переконливо ілюструє, що у кожній із аналізованих історіографій вже мали місце неодноразові спроби історіографічних рефлексій над проблемою етнічної історії слов'янства. Аналітична проникливість дозволила авторові відстежити як сильні, так і слабкі сторони кожної із трьох «східнослов'янських» наук у їх історіографічних «спостереженнях». Компаративний характер дослідження Константина Івангородського спонукав його прискіпливо простежити рецепцію «сусідських» поглядів на проблему. Цей аспект структурно виокремлений в підрозділ 2.4.

Як відомо, у студіях над етногенезом слов'ян вагомим проблемно-тематичним комплексом постають інтерпретації джерельних комплексів. Саме від них великою мірою залежить вектор нарративних моделей етнічної історії слов'янства. У рецензованій монографії розгляду інтерпретативних моделей джерельної бази історії слов'янства присвячений Розділ III «Інтерпретації джерельної бази етнічної історії слов'ян». У ньому цікавим видається дослідницьке спостереження К.Івангородського, що у сучасній білоруській історіографії наявна тенденція до уникнення джерелознавчого аналізу (с. 110). Передумови цього він вбачає насамперед в «дуалістичному» становищі білоруської історичної науки. В українській та російських науках стосовно даного питання автор констатує довільну інтерпретацію чи навіть маніпулювання історичними джерелами. На думку К.Івангородського, значна кількість «теоретичних та методологічних слабкостей» (с. 137) спричинена сформованими на попередніх етапах етноісторіографічними стереотипами. Стосовно «конфесійної домінанти» давньоруського літописання, то вона, як переконаний автор, ставить на порядок денний переосмислення нарративних пам'яток щодо їх придатності для етнологічних реконструкцій.

Вагомий науковий інтерес становить Розділ IV «Когнітивні моделі в методологічній та теоретичній проекціях», який присвячений аналізу теоретико-методологічних підходів білоруської, російської та української наук стосовно реконструкції етнічної історії слов'янства. В цілому К.Івангородський констатує стан «розгубленості» сучасних дослідників в умовах методологічного плюралізму. Попри наявність значних позитивних зрушень він все-таки визнає домінування застарілих принципів «радянського позитивізму», небажання застосовувати сучасні зарубіжні підходи до розв'язання аналогічних проблем, усвідомлену самоізоляцію дослідників як похідну домінування національного нарративу (с.205). Зрозуміло, що автор монографії переконаний про негативний вплив популярності на пострадянському інтелектуальному просторі паранаукових побудов Л.Гумільова. Одним із шляхів подолання методологічної кризи К.Івангородський вбачає в орієнтації на західну гуманітаристику.

Наступні три розділи рецензованої монографії присвячені аналізу емпіричного доробку білоруської (Розділ V «Східнослов'янська етноісторія в білоруській історіографії: панорамний огляд»), російської (Розділ VI «Новітні проекти «слов'янщини» російських гуманітаріїв») та української (Розділ VII «Східні слов'яни в етноісторичній оптиці українського дискурсу») гуманітарних наук. Визначальною характеристикою внеску білоруських гуманітаріїв автор вважає фрагментарність тематичних зацікавлень й міждисциплінарну диспропорцію на користь археології (с. 252). Російська ж наука, на думку К.Івангородського, відзначається домінуванням радянського етноісторичного міфу про давньоруську народність, правда вже під «новими вивісками». Окремі спроби вирватися поза межі цього міфу він вважає

малопереконливими (с. 300). Натомість в українській гуманітаристиці К.Івангородський віднаходить значно більшу варіативність концепцій та гіпотез. Виразною особливістю частини українських дослідників проблеми він вважає твердження про окреме формування трьох сучасних східнослов'янських етносів (с. 344).

Монографія завершується ґрунтовними висновками, у яких автор не лише узагальнив наявний стан наукових студій у царині вивчення етнічної історії слов'ян, але запропонував перспективні шляхи поглиблення знань у цьому тематичному комплексі. Загалом в аналізі монографії помітною є глибока обізнаність автора як із проблематикою власне давньослов'янської історії, так із сучасними теоретико-методологічними віяннями у сфері гуманітаристики. У ході аналізу об'єкта свого дослідження у студії К.Івангородського виразно прочитується його власне авторське ставлення до тих чи інших підходів, концепцій чи положень аналізованих вчених. Варто відзначити прагнення автора студії до наукової неупередженості: аргументовано вказуючи вади білоруської чи російської наук, К.Івангородський досить критично оцінив відповідні недоліки і «власної» (тобто української) історіографічної традиції у студіюванні давньослов'янського етногенезу. У монографії повертає до себе увагу стиль наукового викладу: він, з одного боку, позначений впливом сучасних методологічних віянь, а з іншого – є достатньо читабельним та доступним навіть для читачів з числа нефахівців даної проблематики.

У якості дискусійного обговорення повертає увагу схильність К.Івангородського розглядати досягнення західної гуманітаристики в аналогічних тематиках як своєрідний взірєць чи орієнтир для наслідування «східнослов'янськими» істориками. Такі переконання прямо чи опосередковано прочитуються як у тексті роботи, так і у прикінцевих висновкових положеннях (с. 353). Тут, зокрема, проглядається скептичне ставлення автора до примордіалістських підходів у розумінні сутності етносу. Зауважимо, що у студіях над феноменом нації українська гуманітаристика упродовж 1990-х–2000-х рр. уже пережила пік популярності альтернативних конструктивістських підходів. Коли перша хвиля захоплення «новітніми»/«західними» дослідницькими стратегіями спала, а «методологічна розгубленість» трансформувалась у глибші наукові пошуки, то з'ясувалось, що у конкуренції між примордіалістськими та конструктивістськими підходами далеко не все так однозначно: репрезентанти обидвох мають за собою вагомий емпіричний та теоретичний аргументи. І це, нагадаємо, стосується феномена нації, який, на відміну від етносу, зазвичай обґрунтовують суб'єктивними (свідомісними) чинниками. Тому цілком визнаючи цілковиту слушність пропозицій К.Івангородського щодо перспективних дослідницьких напрямів, хочемо застерегти від крайнощів у методологічному переоснащенні фахівців сфери етнічної історії.

Загалом не сумніваємось, що цілком новаторське й глибоке наукове дослідження Константина Івангородського «Етнічна історія східних слов'ян у сучасній історіографії (український, білоруський і російський дискурси)» невдовзі знайде свого зацікавленого читача. Появу цієї історіографічної студії розглядаємо логічним підсумком вагомого етапу вивчення етнічної історії давніх слов'ян репрезентантами трьох «східнослов'янських» історіографічних традицій. Ми переконані, що рецензована монографія допоможе багатьом вченим з'ясувати стан вивчення етнічної історії слов'янства, розібратися у великій кількості підходів, концепцій та потрактувань. Водночас праця К.Івангородського дасть поштовх до вибору нових дослідницьких тем та методологічного переоснащення тим дослідникам, науковій зацікавленості яких стосуватимуться давньослов'янської історії.